

УДК 347.9:340.114 (477)

С. В. Васильєв,
канд. юрид. наук, доцент
Національний університет
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»,
м. Харків

МІСЦЕ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню місця практики Європейського суду з прав людини при відправленні правосуддя по цивільних справах у судах України. На підставі аналізу наукової юридичної літератури й судової практики автор визнає практику ЄСПЛ особливим джерелом цивільного процесуального права, яке може застосовуватися як додаткове джерело права.

Ключові слова: джерела права, цивільне судочинство, Європейський суд з прав людини.

Теоретичні аспекти визначення місця практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у внутрішньому законодавстві України ґрунтуються на положеннях статей 8 і 9 Конституції України, Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (1950 р.) [7, 1997. – № 40. – Ст. 263] (далі — Конвенція), Законів України «Про міжнародні договори України» [7, 2004. – № 50. – Ст. 540] й «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [7, 2006. – № 30. – Ст. 260].

Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (далі – Закон) регулює відносини, що виникають у зв'язку (а) з обов'язком держави виконати рішення ЄСПЛ у

справах проти України; (б) з необхідністю усунення причин порушення нею названої Конвенції і протоколів до неї; (в) із впровадженням в національне судочинство й адміністративну практику європейських стандартів прав людини; (г) зі створенням передумов для зменшення числа заяв до ЄСПЛ проти України.

Положення Закону значною мірою стосуються саме остаточної рішень ЄСПЛ у справах проти України, якими визнано порушення Конвенції. Виходячи із Закону «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року» Україна повністю визнає на своїй території обов'язковість юрисдикції ЄСПЛ з усіх питань, що стосуються тлумачення й застосування Конвенції. Таким чином, рішення ЄСПЛ, які можуть

бути ухвалені щодо України, наділяються таким же юридичним статусом, як і сама Конвенція.

У зв'язку з тим, що ст. 46 Конвенції передбачає, що «високі Договірні сторони зобов'язуються виконувати остаточне рішення Суду в будь-якій справі, в якій вони є сторонами», в юридичній науковій літературі виникає питання про застосування правових позицій ЄСПЛ, що були вказані в остаточних рішеннях стосовно інших держав. Наприклад, І. В. Воронцова й Т. В. Соловйова роблять висновок, що постанови ЄСПЛ, прийняті щодо держави-відповідача, мають прецедентне значення, а судову практику по таких рішеннях треба вважати джерелом права цієї держави [8, с. 9]. Аналогічну позицію займає й О. В. Дев'ятова, яка вказує, що рішення ЄСПЛ має загальнообов'язковий характер за наявності наступних умов: (1) рішення прийнято стосовно держави-відповідача; (2) воно встановлює факт порушення Конвенції; (3) порушення прав і свобод людини мало місце після набуття чинності Конвенції на території держави-відповідача; (4) рішення є остаточним; (5) воно містить правові позиції, що конкретизують загальновизнані принципи й міжнародні норми про права людини, положення Конвенції і протоколів до неї [11, с. 11].

У той же час аналіз наукових робіт розкриває превалюючу думку їх авторів, що для кожної держави – учасника Конвенції потенційний інтерес становлять рішення по всіх справах, вирішених ЄСПЛ. Отже, необхідно враховувати не лише рішення, винесені щодо держави-відповідача (наприклад України), а й щодо інших країн. Норма, створена судом у результаті конкретизації Конвенції, не може мати індивідуального характеру [4, с. 94, 95]. М. В. Кучин, вивчивши правову природу рішень ЄСПЛ, підкреслює, що «сама постанова Європейського суду з прав людини, прийнята стосовно конкретної ситуації в певній країні, не може бути обов'язковою для іншої держави. Проте норма, створена судом у результаті конкретизації Конвенції, не може мати індивідуально-визначеного характеру, оскільки конвенційні положення не можуть інтерпретуватися судом по-різному стосовно кожної держави» [19, с. 39-41].

А. Боднар, доцент Варшавського університету, пише, що держави-учасники зобов'язані виконувати всі постанови ЄСПЛ, винесені щодо них (ст. 46 Конвенцій). Що ж до постанов, винесених щодо інших держав, держави-учасники не зобов'язані, але можуть застосовувати їх, покращуючи в такий спосіб стандарти захисту прав людини й

уникаючи майбутніх порушень по схожих справах. Держави, які не були сторонами в конкретній справі, повинні брати для себе навіть більше уроків з таких постанов, оскільки вони можуть навчити їх, як уникнути подібних порушень у майбутньому й відповідним чином змінити власну правову систему і правозастосовну практику [5, с. 82, 89].

Отже, рішення ЄСПЛ стосовно інших держав, які не були сторонами у справі, не мають імперативного характеру, але повинні враховуватись, оскільки суд не може по-різному інтерпретувати конвенційні положення.

Слід погодитися з думкою Н. С. Бондар, який відмічає важливість урахування двоякої юридичної природи судових актів суду: (а) як казуальних рішень конкретних справ, що знаходяться у сфері юрисдикції європейського судового органу, і (б) з точки зору офіційного тлумачення положень Конвенції, що мають значення не лише для вирішення конкретного спору, що містяться в них, а й через загальноєвропейський правовий звичай, що склався, – прецедентне значення для вирішення наступних аналогічних спорів [6, с. 113].

А. В. Ілларіонов з огляду на характер предмета розглядуваної судом юридичної справи пропонує віднести постанови цього Суду до судових рішень,

що встановлюють норми права з метою юридичної кваліфікації фактичних обставин конкретного спору [16, с. 46-50]. Дійсно, сформульовані в постановах ЄСПЛ у процесі тлумачення конвенційних положень правові позиції, виступаючи підставою для юридичної кваліфікації фактичних обставин спору, є інтерпретаційними правовими нормами, що конкретизують положення Конвенції, утворюючи при цьому невід'ємний елемент їх юридичного змісту. У зв'язку із цим постанови ЄСПЛ включаються до правових систем держав, що визнали юрисдикцію цього органу правосуддя джерелами норм права.

Як відмічає В. І. Анішина, йдеться не про виконання рішень Суду, а про застосування правових положень, сформульованих ним по суті юридичного способу вирішення конкретних життєвих ситуацій, що можуть бути використані по іншій справі [2, с. 198]. Таким чином, резолютивна частина рішення ЄСПЛ є обов'язковою лише для конкретної держави-відповідача. У мотивувальній же його частині міститься саме правова позиція, в якій і визначається порушення норм Конвенції і яка підлягає врахуванню для всіх держав – учасниць останньої.

Отже, рішення ЄСПЛ є комплексними, що зумовлено наступними чинниками: (а) пра-

вові позиції, що містяться в них, мають нормативний характер; (б) у рішеннях дається тлумачення Конвенції і протоколів до неї; (в) самі вони є правозастосовними, оскільки містять рішення по конкретній справі.

Однією з основних особливостей рішень ЄСПЛ є його виконувальність, що передбачає індивідуальні й загальні заходи, які мають різні цілі. Мета перших – якнайповніше досягти *restitutio in integrum*, тобто відновлення ситуації, що мала місце до порушення Конвенції. Проте в багатьох випадках такі наслідки є непоправними і навіть часткове відновлення є неможливим з огляду на сам вид порушення. Необхідність вживання таких заходів, безумовно, залежать від фактичних обставин справи і характеру допущеного порушення Конвенції.

Мета інших, загальних заходів, що вживаються державою для виконання рішення ЄСПЛ, – запобігання в майбутньому порушень, подібних до допущених у конкретній справі. Реалізація цих заходів дозволяє Конвенції виконати своє головне призначення – підтримувати в європейських державах єдині мінімальні стандарти в царині основних прав і свобод людини. Саме зобов'язання вживати такі заходи перетворює Конвенцію на «конституційний інструмент єв-

ропейського правопорядку, від якого залежить демократична стабільність континенту» [21].

Ще однією властивістю, якій повинні відповідати акти ЄСПЛ, є їх доступність, що означає можливість не лише масштабного поширення самих текстів постанов Суду на території певної держави, а й необхідність їх перекладу державною мовою країни-відповідача [30, с. 85]. У теорії процесуального права залишається актуальною проблема правової природи рішень ЄСПЛ з питань застосування їх у національному судочинстві. Як відмічає Г. А. Гаджієв, обговорення питання юридичної сили рішень ЄСПЛ є потужним стимулом модернізації основних положень юридичного джерелознавства, тобто доктрини про джерела права [9, с. 6].

Окремі вчені-процесуалісти, спираючись на тезу про обов'язкове визнання юрисдикції ЄСПЛ, вбачають у його рішеннях інноваційне джерело (форму) внутрішнього права. При цьому вони відмічають, що пора відмовитися від негативного ставлення до судового прецеденту, зумовленого ідеологічною спадщиною. Сучасний правопорядок презюмує той факт, що міжнародна судова організація створює особливу сукупність правил, що йменуються «прецедентне право Ради Європи» або «прецедентне право ЄСПЛ» [1, с. 15].

Деякі правознавці дотримуються протилежної думки: навіть якщо припустити, що ЄСПЛ і створює прецедентне право, яке набуває потім виду національного джерела права, то не вбачається можливим визначити його юридичну природу. Це не норми внутрішнього закону й не постулати міжнародного права, для легітимації яких вимагається згода держави як суб'єкта міжнародних відносин. Отже, не існує взагалі ніякого «живого прецедентного права Європейського суду», а в наявності — лише прецедент тлумачення або правова позиція (стандарт) Суду, тобто деякий інтерпретаційний результат, що виникає при досягненні смислу загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права [15, с. 73].

В. А. Канашевський пропонує свій погляд на цю проблему, згідно з яким прецедент, що створюється Судом, може бути визнаним тільки «правовим регулювальником» суспільних відносин, а не джерелом права [17, с. 122-126].

Аналогічну позицію займає Ю. Попов, який пише, що одним із джерел права є усталена судова практика, тобто поняття «джерела права» й «усталена судова практика» співвідносяться як родові й видові. Оскільки континентальний прецедент не передбачає обов'язковості, то й

віднесення того чи іншого правового феномену до джерел права не означає автоматично, що він передбачає останню. Положення ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» не створює регулювання, а тому є не нормою, а теоретичним висновком, якому місце не в законі, а в підручнику. Отже, включення цього положення до Закону є не чим іншим, як юридико-технічною помилкою [26, с. 9-52]. У той же час, продовжує вчений, рішення ЄСПЛ треба розглядати як такі, що мають значення «переконливих прецедентів» [25, с. 118-125].

На наше переконання, рішення й постанови ЄСПЛ фактично є прецедентними; при винесенні нових ухвал він керується оцінками й рішеннями, які сам сформулював раніше по інших аналогічних справах.

Як зазначає А. О. Селіванов, створене ЄСПЛ право, є класичним прецедентним, підставою якого є принцип «*ratio decidendi*» («підстава для виконання»), коли правило, сформульоване судом під час вирішення конкретної справи, стає нормою права для цього ж суду і для внутрішніх судів країн – учасниць Конвенції. Відповідно до ст. 17 Закону при розгляді справ суди зобов'язані застосувати Конвенцію і практику ЄСПЛ як джерело права. Та-

ким чином, прецедентне право цього Суду є особливим джерелом права України. Це необхідно враховувати насамперед публічній владі, яка є відповідачем у процесах за позовами громадян України [28, с. 348].

Рішення ЄСПЛ з усіх питань розглядаються національними органами правосуддя як такі, що мають прецедентне значення і враховуються при винесенні ухвал. Прецедентний характер рішень підкреслює і сам ЄСПЛ, і інші органи Ради Європи. Так, Протокол № 14 до Конвенції закріплює поняття «усталена прецедентна практика Суду» або «прецедентна практика Суду, що склалася». Парламентська Асамблея Ради Європи має свій висновок про прецедентне значення рішень Суду й посилається на принцип солідарності, завдяки якому юрисдикція ЄСПЛ є частиною Конвенції, чим поширюється юридично обов'язкова сила останньої на всі інші сторони спору. А це означає, що всі держави-учасниці не лише зобов'язані виконувати рішення Суду по справах, у яких вони є сторонами, а й брати до уваги можливі наслідки рішень, винесених по інших справах, для власної правової системи та юридичної практики.

В. В. Комаров висловлює думку, що прецедентність рішень ЄСПЛ варто розглядати з точки

зору не їх прецедентного характеру, а загальнообов'язковості, яка за своїм значенням є ширшою властивістю рішень ЄСПЛ. При застосуванні рішень Суду саме цей аспект є найголовнішим, відбиваючим потребу використання в судовій практиці різних за своїм характером рішень ЄСПЛ. Очевидним є й той факт, що в сучасній правовій доктрині, яка віддзеркалює реальний стан юридичної практики у країнах романо-германської правової сім'ї, поширеною є концепція «усталена судова практика», відповідно до якої низка прийнятих судових рішень може розглядатися як переконливий доказ правильного тлумачення правової норми. Передумовою цього є постійне застосування в довготривалій судовій практиці вирішення спорів положень, сформульованих і використовуваних судами. Ця концепція стала певним еквівалентом англосаксонської доктрини дії прецедентного права у країнах романо-германської правової сім'ї, саме за якою й розуміється порядок дії прецедентного права в європейських країнах [24, с. 39].

Т. М. Пряхіна і Є. В. Розанова відмічають, що при незмінності текстуального вираження волі законодавця ця концепція оновлюється, знаходить повноту й багатогранність, стикаючись із

суспільними реаліями, що розвиваються, і діючим правом. Воля законодавця як би відбивається у практичному застосуванні останнього, проходячи через свідомість правозастосовників, тому дещо ухиляється від свого початкового напрямку. І це зовсім не необхідне зло, а позитивне, безперечне благо. Тільки завдяки такому переломленню волі законодавця в суспільній свідомості законність відрізняється від свавілля й деспотизму, служить забезпеченню права та свободи. Якщо законність розуміти як безумовне панування волі володарюючого суб'єкта, вираженої у формі загальних правил закону, то між «законним» і «довільним» порядком не можна вказати жодної істотної різниці. Подібний підхід відповідає розумінню того, що положення Конвенції існують не самі по собі, а лише в тому виді, в якому їх трактує й застосовує ЄСПЛ [27, с. 84, 85].

Ми солідарні з позицією С. Ф. Афанасьєва, що юридичний плюралізм судового прецеденту може бути «моделлю, що має в собі використовувані принципи» (*principle – exempling model*), яка, на відміну від часткової аналогії або нормовстановлення, спрямована на синтез судових актів, що включають виявлені стержневі правові принципи або засадничі ідеї, здатні виступати

регулювальниками соціальних відносин. Саме в такому вигляді остаточні рішення ЄСПЛ входять до системи джерел цивільного процесуального права країни, що допустила порушення міжнародного договору [3, с. 24].

Правові позиції ЄСПЛ, пише А. Дідікін, є результатом аналізу аргументів і висновків суду, що утворюють інтелектуально-юридичний зміст судового рішення, яке є не чим іншим як суттю рішення правового. І в цьому смислі правові позиції, будучи принципами, що лежать у підґрунті рішення, є обов'язковими для застосування в аналогічних ситуаціях усіма іншими суб'єктами права, тобто права позиція практично нічим не відрізняється від *ratio decidendi* [12, с. 65-68].

Отже, як особливе джерело цивільного процесуального права України, рішення ЄСПЛ мають прецедентну природу, за їх допомогою формуються важливі правові позиції, обов'язкові для подальшого використання судами при розгляді й вирішенні цивільних справ. Проте правові позиції ЄСПЛ у так званому «чистому вигляді» не можуть виступати джерелом права, оскільки вони є складовою частиною того чи іншого рішення – джерела права. Але ж і виділення правових позицій з рішень Суду спричинить втрату ними прецедентного характеру.

Варто розрізнати правові судові позиції індивідуальні, що стосуються конкретної фактичної ситуації, і загальні, що виступають в ролі нормативного регулювальника суспільних відносин в усіх схожих (типових) фактичних ситуаціях. Правові позиції ЄСПЛ належать до позицій загальних; саме в такій якості вони і входять до механізму правового регулювання на території України.

Правові позиції можна поділити на матеріальні і процесуальні. Якщо за допомогою тієї чи іншої позиції Суд з'ясовує зміст конвенційних понять, то йдеться про матеріальні правові позиції. Якщо в результаті неодноразового застосування конвенційних положень у судовій практиці виробляється «алгоритм застосування конкретних статей Конвенції» [20, с. 145-157], тут йдеться про процесуальні правові позиції, які підлягають використанню в цивільному судочинстві України як джерело права.

Для забезпечення реалізації права на вирішення спору неупередженим судом вироблені позиції, згідно з якими судді повинні учасникам процесу й усюму суспільству вселяти довіру, а їх неупередженість має бути видимою, явною, виключати будь-які сумніви в їх безсторонності. Стосовно права на справедливий судовий розгляд будь-якого

майнового спору сформульовано позицію, згідно з якою воно визнається справедливим за умови забезпечення рівного процесуального положення сторін, які беруть участь у справі. Що ж до забезпечення можливості бути вислуханим судом, то ЄСПЛ виробив позиції, згідно з якими суд зобов'язаний детально повідомити осіб, які захищають свої приватні права, зрозумілою їм мовою про час і місце судового засідання, надати можливість захищати свої права особисто або через своїх представників, отримати допомогу перекладачів, вільно представити докази, що підтверджують їх права.

Що стосується права на відкритий розгляд спору, то Судом сформульовано позиції, згідно з якими питання фактичних обставин справи повинні розглядатись у присутності сторін спору та інших заінтересованих у результаті спору осіб. Представники громадськості й засобів масової інформації не допускаються в судове засідання лише з обґрунтуванням такої заборони моральними мотивуваннями й нормами, що захищають державну таємницю. Незалежно від цієї обставини дотримання публічності є обов'язковим при оголошенні мотивованого рішення [14, с. 353].

А. П. Фоков указує, що рішення ЄСПЛ служать особливим джерелом і є керівними в повсякденній практиці для законодавчих, судових та інших органів держав — членів Ради Європи [31, с. 31].

На рішення ЄСПЛ як на джерело права звертають увагу Верховний Суд України й вищі спеціалізовані суди. Так, у постанові Пленуму Верховного Суду України від 18 грудня 2009 р. за № 14 «Про судові рішення у цивільній справі» зазначається, що в мотивувальній частині кожного судового рішення в разі потреби мають міститися посилання на Конвенцію й рішення ЄСПЛ, які згідно із Законом України є джерелом права й підлягають застосуванню по даній справі.

Як зазначають Є. А. Єршова й В. В. Єршов, непереколивими є доводи тих правознавців, які вважають, що виходячи з того, що ЄСПЛ не є правотворчим органом, а вправі лише тлумачити Конвенцію, суди мають керуватися відповідними її пунктами з урахуванням їх обов'язкового для судів трактування Європейським судом [13, с. 602].

Звернімо увагу на той факт, що питання прецедентного значення рішень ЄСПЛ безпосередньо в Конвенції не відображено. Проте зрозуміло: якщо держави-учасниці зобов'язані забезпечи-

ти кожній людині права та свободи, визначені у ст. 1 Конвенції, то вони так само зобов'язані забезпечити й однакове застосування цього документа відповідно до того тлумачення, яке дає їй ЄСПЛ. Однак, на думку Л. Гарлицького, на практиці національні суди зберігають значну свободу дій у питаннях застосування страсбурзьких прецедентів [10, с. 17]. Ми ж виходимо з того, що Конвенцію неможливо розглядати окремо ні від правових позицій, ні офіційного тлумачення її положень ЄСПЛ, що аргументується у ст. 46 Конвенції, яка ставить нарівні норми останньої і прецедентне право Євросуду. Отже, норми Конвенції й рішення ЄСПЛ мають однакову юридичну силу.

Водночас, як зазначається у наукових правових джерелах, тлумачення норм Конвенції, які дає при вирішенні справ ЄСПЛ, не слід прирівнювати до цього міжнародного документа [29, с. 41-46]. Як показує аналіз практики судів України, при відправленні правосуддя останні посилаються як на положення Конвенції, так і на правові позиції ЄСПЛ. Однак посилання на положення Конвенції нечисленні, що зрозуміло, оскільки «загальновизнані принципи й норми міжнародного права, закріплені в Конвенції, вплетені законодавцем у так звану наці-

ональну правову тканину (через повтор у внутрішніх нормативно-правових актах)» [3, с. 13].

Отже, практику ЄСПЛ слід розглядати як одне зі змістовних джерел національного права, що вказують на основні напрямки його реформування. Вона дозволяє звернути увагу на недосконалість норм вітчизняного законодавства, не відповідаючих стандартам Конвенції, спонукає до вжиття заходів по усуненню недоліків у національній правовій системі.

Відзначимо, що у вітчизняній юридичній літературі практика ЄСПЛ розглядається як вплив на національне законодавство і правозастосовну практику [18, с. 33-36]. Проте цей вплив є набагато ширшим і зачіпає ще й національний правопорядок у цілому; це вплив і на ситуацію із захистом прав людини, і на правосвідомість, і на розвиток науки і т.д. Тому поруч із функціями загальними (охоронною, регулятивною та ін.) практика ЄСПЛ виконує й низку специфічних. Це функції:

1) тлумачна (тільки ЄСПЛ у своїх рішеннях дає офіційне трактування Конвенції і Протоколів до неї й формує в такий спосіб так звані стандарти Ради Європи);

2) формування досвіду застосування Конвенції і Протоколів до неї (рішення ЄСПЛ міс-

тить певну модель вирішення справи, спираючись на смисл і дух Конвенції, і служать прикладом правильного її застосування за певних життєвих обставин);

3) удосконалення законодавства і правозастосовної практики, яка включає 2 підфункції: (а) каталізаторську, що полягає у спонуканні держав – членів Ради Європи, які не є відповідачами у справі, вжити необхідних заходів, якщо в їх правовій системі є схожі проблеми, і (б) превентивну, що виражається у прийнятті державою-відповідачем заходів до того, як ЄСПЛ винесе остаточну ухвалу по суті справи;

4) удосконалення правосуддя (виражається як у змінненні судової практики, створенні можливості для перегляду справи в разі встановлення ЄСПЛ порушення Конвенції, у формуванні загальних підходів судів до трактування права, так і у впливі на вироблення конституційними та іншими національними судами власних правових позицій по конкретних справах та ухвалення рішень, відповідаючих міжнародним зобов'язанням держави);

5) інформаційна (інформація, що міститься в рішеннях ЄСПЛ, потрібна для оцінювання не лише законодавства, а й правозастосовної практики, що дозволяє виявити проблеми, протиріччя, а також визначити

нові тенденції в розвитку законодавства і правозастосовної практики);

6) впливу на правосвідомість (виражається у впливі рішень ЄСПЛ на уявлення людей про право взагалі, права людини, їх захист тощо);

7) взаємодії з наукою й розвиток правової доктрини (вироблення ЄСПЛ у процесі своєї діяльності нових правових ідей, що дозволяють по-новому поглянути на те чи інше громадське явище, змінити сталі уявлення про права людини, судову систему і т. д., що особливо важливо для розвитку національної правової доктрини в контексті загальноєвропейської) [24, с. 16].

Д. Хецуріані сформулював основні цілі застосування Конвенції і практики Страсбурзького суду: (а) це засіб роз'яснення внутрішньодержавного нормативного акта або норм права, передбачених цим актом; (б) у разі розбіжності Конвенції із внутрішньодержавним актом; (в) якщо положення Євроконвенції й відповідна практика ЄСПЛ становлять єдину правову основу вирішення справи в суді [32, с. 77].

В. П. Паліюк теж вважає, що Конвенцію, а значить, і рішення ЄСПЛ доцільно застосовувати лише в певних випадках, а саме: (1) у разі невідповідності національного законодавства положенням Конвенції та Протоколів

до неї; (2) за наявності в національному законодавстві правових прогалин щодо прав людини та основоположних свобод, які водночас визначені в Конвенції й у Протоколах до неї; (3) для кращого розуміння положень національного законодавства, до яких були внесені зміни або доповнення на підставі рішень ЄСПЛ; (4) у випадках використання в судовій практиці України таких основних принципів Конвенції як «верховенство права», «справедливість», «справедливий баланс», «справедлива сатисфакція», «справедливий суд», «розумний строк» та ін. [23, с. 73].

На підставі вищевказаного можемо зробити наступні висновки: (1) судову практику ЄСПЛ у вигляді його правових позицій слід визнати особливим джерелом цивільного процесуального права України. У той же час названі правові позиції не є обов'язковими для національних судів і можуть застосовуватися як *додаткове джерело права*. За юридичною силою правові позиції ЄСПЛ подібні правовим позиціям КСУ; (2) частота посилок і якість аргументації судових рішень нормами Конвенції і прецедентними положеннями ЄСПЛ значною мірою залежать від ініціативи сторін процесу. У роз'яснювальних положеннях Вищих спеціалізованих судів Украї-

ні бракує чіткого керівництва для нижчестоящих судів про спосіб використання Конвенції. Отже, рівень оперування правом Конвенції багато в чому залежить, з одного боку, від наявності відповідних роз'яснень вищестоящих судів і, з другого – від ініціативи сторін процесу; (3) сторона в су-

довому процесі, посилаючись на прецедентні положення ЄСПЛ, вправі розраховувати на те, що в судовому рішенні будуть відбиті засновані на Конвенції доводи й аргументи, що вони будуть докладно проаналізовані, а це у свою чергу, відповідає гарантії мотивованості судового рішення.

Список літератури: 1. *Алкема Е. А.* Юридические последствия ратификации Российской Федерацией Европейской конвенции о защите прав и основных свобод человека (включая 11-й протокол): моногр. / Е. А. Алкема. – СПб.: Россия-Нева, 1996. – 259 с. 2. *Анишина В. И.* Решения Европейского суда по правам человека в российской правовой системе / В. И. Анишина // Права человека: Законодательство и судебная практика: сб. науч. тр.; отв. ред. Е. В. Алферова, И. А. Конюхова. – М.: РАН. ИНИОН. Центр социальных науч.-информ. исслед. Отдел правоведения; РАП, 2009. – С. 198 3. *Афанасьев С. Ф.* Право на справедливое судебное разбирательство: теоретико-практическое исследование влияния Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод на российское гражданское судопроизводство: автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра юрид. наук: 12.00.15 / С. Ф. Афанасьев. – Саратов, 2010. – 46 с. 4. *Бессарабов В. Г.* Европейский суд по правам человека: моногр. / В. Г. Бессарабов. – М.: Юрлитинформ, 2003. – 248 с. 5. *Боднар А.* Res interpretata: юридическая сила постановлений Европейского Суда по правам человека для государств, не являющихся сторонами в деле / А. Боднар // Сравнит. конституц. обозрение. – 2011. – № 3 (82). – С. 82 – 114. 6. *Бондарь Н. С.* Конвенционная юрисдикция Европейского Суда по правам человека в соответствии с компетенцией Конституционного суда Российской Федерации / Н. С. Бондарь // Журн. рос. права. – 2006. – № 6. – С. 113–127. 7. Відомості Верховної Ради України. 8. *Воронцова И. В.* Постановления Европейского суда по правам человека в гражданском процессе Российской Федерации / И. В. Воронцова, Т. В. Соловьева; под ред. О. В. Исаенковой. – М.: Волтерс Клувер, 2010. – 224 с. 9. *Гаджиев Г. А.* Введение / Г. А. Гаджиев // Имплементация решений Европейского суда по правам человека в практике конституционных судов стран Европы: сб. докладов. – М.: Ин-т права и публ. политики, 2006. – С. 6. 10. *Гарлицкий Л.* Сотрудничество и конфликт (несколько наблюдений из практики взаимодействия Европейского суда по правам человека и национальных органов конституционного правосудия) / Л. Гарлицкий // Имплементация решений Европейского Суда по правам человека в практике конституционных судов стран Европы: сб. докладов. – М.: Ин-т права и публ. политики, 2006. – С. 17-20. 11. *Девятова О. В.* Решения Европейского суда по правам человека в механизме уголовно-процессуального регулирования: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук: 12.00.08 / О. В. Девятова. – Ижевск, 2007. – 27 с. 12. *Дідікіна А.* Рішення Європейського суду з прав людини у національній правовій системі / А. Дідікіна // Юрид. журн. Юстиніана. – 2009. – № 1. – С. 65–68. 13. *Ершова Е. А.* Прецеденты толкования Европейского Суда по правам человека / Е. А. Ершова, В. В. Ершов // Антология научной мысли. К 10-летию Российской академии правосудия: сб. ст. – М.: Статут, 2008. – С. 592-602. 14. *Жилин Г. А.* Правосудие по гражданским делам: актуальные вопросы: моногр. / Г. А. Жилин. – М.: Проспект, 2010. – 576 с. 15. *Зимненко Б. Л.* Решения Европейского суда по правам человека и правовая система Российской Федерации / Б. Л. Зимненко // Моск. журн. междунар. права. – 2004. – № 2 (54). – С. 73–88. 16. *Илларионов А. В.* К вопросу о видах нормативных судебных решений / А. В. Илларионов // Вестн. Челябин. гос. ун-та. – 2008. – № 8 (109). – Серия «Право». – Вып. 15. – С. 46-50. 17. *Канашевский В. А.* Прецедентная практика Европейского Суда по правам человека как регулятор гражданских отношений в Российской Федерации / В. А. Канашевский // Журн. рос. права. – 2003. – № 4. – С. 122 – 126. 18. *Константий О. В.* Практи-

ка Європейського суду з прав людини як джерело судового правозастосування Верховного Суду України / О. В. Константиї // Вісн. Верхов. Суду України. – 2012. – № 1 (137). – С. 33-36.

19. Кучин М. Н. Прецедентное право Европейского суда по правам человека: моногр. / М. Н. Кучин. – Екатеринбург: УрГЮА, 2004. – 481 с.

20. Лаптев П. Правовая система России и Европейские правовые стандарты / П. Лаптев // Отецеств. записки. – 2003. – № 2. – С. 145-157.

21. Лобов М. Решения Европейского суда по правам человека: правовые последствия для государств – членов Совета Европы / М. Лобов: [Электрон. ресурс] – Режим доступа: <http://www.echr-base.ru/lobov.jsp>.

22. Метлова И. С. Решения Европейского суда по правам человека в системе источников Российского права: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук: 12.00.01 / И. С. Метлова. – М., 2007. – 24 с.

23. Паліюк В. Запровадження європейських стандартів у галузі прав людини в українську судову практику / В. Паліюк // Юрид. журн. – 2008. – №7 (№7-8). – С. 73 – 81.

24. Позовне провадження: моногр.; за ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – 552 с.

25. Попов Ю. Забезпечення виконання зобов'язань: прощання з міфом / Ю. Попов // Право України. – 2008. – № 12. – С. 118 – 125.

26. Попов Ю. Рішення Європейського суду з прав людини як переконливий прецедент: досвід Англії та України / Ю. Попов // Підпр-во, гос-во і право. – 2010. – № 11. – С. 49 – 52.

27. Пряхина Т. М. Решения Европейского суда по правам человека в правовой системе России / Т. М. Пряхина, Е. В. Розанова // Вестн. МГПУ. – Серия «Юрид. науки». – 2010. – № 2 (6). – С. 80 – 86.

28. Селіванов А. О. Конституція. Громадянин. Суд. Професійні та сучасні погляди: моногр. / А. О. Селіванов. – К.: УАІД «Рада», 2009. – 560 с.

29. Сєрьогіна С. Використання практики Європейського суду з прав людини як перспективний напрям оптимізації конституційного судочинства в Україні / С. Сєрьогіна // Вісн. Констит. Суду України. – 2005. – № 6. – С. 41 – 46.

30. Султанов А. Р. Влияние на право России Конвенции о защите прав человека и основных свобод и прецедентов Европейского суда по правам человека / А. Р. Султанов // Журн. рос. права. – 2007. – № 12. – С. 85 – 92.

31. Фоков А. П. Имущественные споры в практике Европейского суда: история, теория и практика, статистика / А. П. Фоков // Арбитраж. и гражд. процесс. – 2003. – № 12. – С. 29 – 31.

32. Хецуриани Д. Значение прецедентного права Европейского суда по правам человека для национального права / Д. Хецуриани // Междунар. альманах констит. правосудие в новом тысячелетии. – Ереван: НЖАР, 2005. – С. 73 – 77.

МЕСТО ПРАКТИКИ ЕВРОПЕЙСКОГО СУДА ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В ГРАЖДАНСКОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ УКРАИНЫ

Васильев С. В.

Статья посвящена исследованию места практики Европейского суда по правам человека при осуществлении правосудия по гражданским делам в судах Украины. На основании анализа научной юридической литературы и судебной практики автор признает практику ЕСПЧ специальным источником гражданского процессуального права, который может применяться как дополнительный источник права.

Ключевые слова: источники права, гражданское судопроизводство, Европейский суд по правам человека.

A PLACE OF PRACTICE OF EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS IN CIVIL JUDICIAL LAW OF UKRAINE

Vasiliev S. V.

In article research a place of practice of ECHR in the courts of Ukraine. On the basis of analysis of scientific literature and judicial practice the author consider that the practice of ECHR is the special source of civil judicial law.

Key words: sources of law, civil judicial law, European court of human rights.

Надійшла до редакції 17.09.2012 р.